

Botanikdagarna i Hälsingland

I år gick Botanikdagarna till Hälsingland, ett landskap som nog var ganska okänt för de flesta. Gävleborgs Botaniska Sällskap bjöd oss in till spännande dagar med utgångspunkt i Järvsö och Kramsta i Ljusnans vackra dalgång.

BRITA SVENSSON

Redan första kvällen ledde Anders Delin en excursion till Sand, en smal sandrevel i Ljusnan strax söder om Kramsta. Vi stod i det milda kvällsljuset omgivna av höga gräs och örter och diskuterade olika arter och deras karaktärer. Den ovanligt frodiga backrutan *Thalictrum simplex* och hur man skiljer den från ängsruta *T. flavum* diskuterades särskilt. Anders demonstrerade sprängörtens *Cicuta virosa* säregna jordstam med sina luftfyllda kamrar och varnade oss för att smaka; sprängörten är ju en av våra allra giftigaste växter.

Norrut

Spår av död is

Vi far först till Gröntjärn, en mycket speciell liten sjö. Isälvar avsatte massor av material i området för ungefär 8500 år sedan. Mellan höga kullar bildades dödisgropar varav flera nu är vattenfyllda tjärnar. Gröntjärn är nog den märkligaste. Dess rena, blågröna vatten har gett tjärnen dess namn. Tjärnen saknar synligt tillopp och avflöde och har en vattennivå som av naturen varierar med ofattbara 14 meter. År 2000 var det extremt högt

Figur 1. Längs den slingrande skogsvägen mot nästa mål växer mängder av vackra gula blommor som jag tycker jag känner igen men ändå inte. Överallt står de! Det tar ett litet tag innan jag inser att det är ängskovall *Melampyrum pratense* som nu har sin bästa tid. Men det är inte någon av de vanliga färgvarianterna som jag känner söderifrån, utan en intensivt höggul form, var. *hians*. Denna vackra halvparasitiska ört kom att följa oss alla tre dagarna. Foto: Bengt Carlsson.

vattenstånd vilket avspeglar sig i vegetationen runt tjärnen. Många träd har isskador och uppvisar en tydlig gräns under vilken lavar saknas. Vattnet sjönk undan och 2003 hade marken förvånande nog invaderats av stora mängder lapsk getvämpling *Anthyllis vulneraria* ssp. *lapponica*. Nu finns här bara enstaka plantor kvar.

På den breda stranden etablerar sig nu också en rad buskar och örter som kattfot *Antennaria dioica*, mosippa *Pulsatilla vernalis*, ängsvid *Salix starkeana*, fjällnejlika *Viscaria alpina* och knutnarv *Sagina nodosa*.

Ett glädjande besök i urskogen

Vi kör nu nordvästvärt (figur 1), mot en av Sveriges finaste urskogar, Ensjölokarna norr om Ramsjö. Anders Delin och Barbro Risberg berättar i bussen om reservatet och vad vi kommer att få se. Denna lilla minimala rest av det gamla norrländska skogslandskapet är ungefär 30 hektar stor. Runt om har man avsatt ett område för naturvårdsbränningar. Dessa gör man främst för raggbockens *Tragosoma depsarium* skull. Denna långhorning lägger ägg i fallen död ved, gärna sådan som brunnit.

De väldiga gamla tallarna kan nå en omkrets på över två meter och har enormt grov bark. Barbro påpekar att det är först när man ser sådan

bark som man förstår hur lätt gångna tiders barn hade det när de ville göra barkbåtar!

Bland träd klädda med garnlav *Alectoria sarmentosa* och lunglav *Lobaria pulmonaria* och med linnea *Linnaea borealis* slingrande på marken äter vi vår medhavda lunch. Bredvid oss står en tall som brunnit efter sin död. Märkligt nog är den vriden åt vänster istället för det vanliga åt höger. Senaste branden var 1855; alltså måste rakan ha stått här ända sedan dess.

Vegetationen i urskogsreservatet är frodig (figur 2) och vi ser fina spår av tretåig hackspett *Picoides tridactylus* på aspstammarna. Många vackra lavar har samlats på en flerstammig sälg, bland annat grynlav *Pannaria conoplea*. Under vandringen noterar vi skogsstjärnblomma *Stellaria longifolia*, grönpyrola *Pyrola chlorantha* och små bestånd av skogsorkidéerna knärot *Goodyera repens* och spindeblomster *Neottia cordata*.

Nog var det sant som Anders sa när vi kom fram till urskogen: ”Man blir alltid glad när man kommer till Ensjölokarna!”

Från natur till kultur

Nästa plats är helt annorlunda! Vi åker nämligen till Bäckeskogsvallen väster om Hennan, en fåbodvall som ägs och sköts av Maj Johansson som också är vår guide idag.

Maj hade förberett vårt besök genom att slå en stig tvärs igenom ängen så vi kunde botanisera utan att skada floran. Vi beundrar höga exemplar av brudborste *Cirsium helenioides*, och mer småvuxna grönkullor *Coeloglossum viride* och fältgentianor *Gentianella campestris*. Vi finner dessutom hela fyra låsbräkenarter (figur 3)! Tänk vad som ändå går att återskapa trots ohävd under nästan femtio år.

Som en sista karamell innan hemfärden stannar vi vid den lilla Tvärbäcken. Här beundrar vi de vackra vipporna av glesgröe *Glyceria lithuanica*, ett östligt gräs som sällsynt återfinns i fuktiga skogsmiljöer i mellersta Norrland.

På kvällen berättade Anders Delin om Projekt Hälsinglands Flora. En av drivkrafterna bakom projektet var att skydda Hälsingeskogarna mot exploatering. En drivkraft vi starkt sympatiserar med efter att ha varit i Ensjölokarna! Björn Wannberg beskrev sitt arbete med att med avancerad statistisk metodik bringa ordning i vegetationstyperna. Nästa kväll berättade Anders om det svenska skogsbruket som är mycket långt ifrån att vara långsiktigt hållbart.

Mellanljusnan

Ett flera kvadratmil stort och 25–30 meter djupt isälvsdelta breder ut sig som plana eller svagt slutande golv i Mellanljusnan där vi tillbringar nästa dag. Ljusnan har skurit sig ner genom det sandiga golvet och bildat branta nipor.

På morgonen tar vi oss fram till Forsänget, en bred strandsträcka vid Ljusnan norr om Färila. Vi

Figur 2. Grovtickan *Phaeolus schweinitzii* är vanlig i Ensjöloksreservatet vilket gör att här finns mer liggande än stående död ved jämfört med andra urskogar. Och det märks minsann när vi vandrar runt en av lokarna! Det är verkligen inte långt, men jag tror vi går mer uppåt och neråt över fallna träd och stenar som gömmer sig i mossan än vad vi kommer framåt. Foto: Margareta Edqvist.

Figur 3. Bäckeskogsvallens fåbod låg för fåfot mellan 1938 och 1984. Då satte Maj Johansson igång med ett beundransvärt arbete. Hon tog ner den uppväxande granskogen och återinförde både slåtter och bete. Resultatet? En mycket vacker ängsflora med exempelvis fyra låsbräkenarter, bland annat topp- och rutlåsbräken (*Botrychium lanceolatum*, *B. matricariifolium*). Det var inte så enkelt att skilja dem åt – det sades att rutlåsbräken (till höger) ska vara mer blågrön till färgen, men det hade jag svårt att se. Foto: Margareta Edqvist.

går (eller kryper för det är lätt att halka!) uppe på en väldig stenkista som byggdes för att hindra flottningstimret att flyta in över de vidsträckta ängarna.

Ute på Forsänget finner vi ännu några fjällnejlikor som blommar bland grus och rundslipade stenar. De flesta arter här på stranden är konkurrenssvaga örter som regelmässigt koloniserar den av isen renskrapade stranden, förklarar Magnus Andersson som är vår guide. Vid vattenbrynet är den ljusa fjällvedeln *Astragalus alpinus* ssp. *alpinus* redan i frukt, medan den längre in ännu blommar fint med ljust lila klasar. Solen tittar fram och en pärlormfjäril fladdrar förbi.

Vi kämpar oss tillbaka till bussen och nästan framme får vi en oväntad bonus: både åkerbär *Rubus arcticus* och bäverbär, åkerbärets hybrid med stenbär *R. saxatilis*.

Låsbräkenfrossa

Vid Nygravsmon gör vi ett kort stopp för att beundra nordlåsbräken *Botrychium boreale*. Här finns även månlåsbräken *B. lunaria*, bra för jämförelse! Ett exemplar av topplåsbräken hittar vi

också. Varför växer det ofta flera arter låsbräken tillsammans?

Så fikar vi vid Kölforsen, sittande i en lång rad med benen hängande över strandbrinken. Nere vid älvstranden landar vi mitt bland mängder av ljuvligt blommande jungfru Marie nycklar *Dactylorhiza maculata*. På den smala strandremsan rymms en färgrik blandning av både sydliga och nordliga växter som källarv *Stellaria alsine*, bäckbräsma *Cardamine amara*, fjällnejlika, dvärglummer *Selaginella selaginoides*, björnbrodd *Tofieldia pusilla*, svarthö *Bartsia alpina* och kung Karls spira *Pedicularis sceptrum-carolinum*. Ljusnan svämmar över med jämna mellanrum och tillsammans med den störning som islossningen innebär gynnas dessa småvuxna arter.

Starrfrossa

På väg till nästa lokal, ett rikkärr nära Kölforsen, ser vi mer spår av tretåig hackspett, denna gång på en björk. Kärret sluttar och vi klafsar fram för att leta efter allehanda starrar, bland annat trindstarr *Carex diandra* och till mångas glädje den ovanliga

Figur 4. Ringlaven har en mjuk och lite sladdrig bål och dess långa grenar svänger fram och åter i vinden. I luppen ser man förklaringen: Med jämna mellanrum är grenarna barklösa och dessa avsnitt fungerar som små gångjärn! Foto: Björn Nordzell.

myrstarren *C. beleonastes*. Alla samlas nyfiket kring vår guide Peter Ståhl, vad är det han har att visa? Myrpärlemorfjäril *Boloria aquilonaris*, mycket vacker! Årets mossa, dunmossan *Trichocolea tomentella*, hittar vi också!

I övre kanten av kärret står en halvdöd säl *Salix caprea* prydd med lunglav och violettgrå tagellav *Bryoria nadvornikiana*. Som en blixtr från klar himmel dyker den gåtfulla skogsfrun *Epipogium aphyllum* upp. Ny art för kärret! Både vi och våra guider blir väldigt glada.

Lavfrossa

Lassekrog heter nästa lokal och här draperar den exklusiva ringlaven *Evernia divaricata* både levande och döda granar (figur 4). Här finns även rosenticka *Fomitopsis rosea* och den pyttelilla sporsäcksvampen gammelgranskål *Pseudographis pinicola*. I den rika mossfloran i kärret nedanför finner vi minst sju olika vitmossor *Sphagnum*.

Hornslandet

Tungarbetat skogsland

Tack vare den blockiga terrängen har skogsbruket i regel varit mycket återhållsamt ute på Hornslandet. Istället har elden härjat vid ett flertal tillfällen. Detta och mycket annat berättade vår guide Enar Sahlin på väg ut till Bottenhavskusten.

Vår första vandring går rakt ut i den glesa och oerhört blockrika skogen på halvöns nordligaste del. Enar går först och visar vägen. Här finns spår

från tidigare bränder, den senaste 1888, i form av brandljud och gamla tallstubbar. När vi är nästan ute vid havet möter oss så Sveriges äldsta kända tall, grodd senast 1245, troligen några år dessförinnan. Vi hälsar med vördnad på denne åldring (figur 5).

Stöveltdags

Vi svidar om och ger oss ut i Sörsundets strandkant vid Kuggören för att leta vattenväxter. Många av oss är nybegynnare så vi samlas runt guiderna Enar, Mats Gustafsson och Arnold Larsson. Olika sårvar *Zannichellia*, ävjebrodd *Limosella aquatica* och ett flertal kransalger samlas in och studeras. Strandvialen *Lathyrus japonicus* blommor vackert i sanden. Vi beundrar den märkliga röda sanden som syns här och där. Granatådergnejs i berggrunden, förklarar Enar.

På den exponerade stranden vid Getviken härskar vind och vatten över vegetationen! Längst ut, vid strandkanten lyser vipporna av gultåtel *Deschampsia bottnica* (figur 6) vackert mot det blå havet. På det utbredda steniga fältet innanför står just nu mängder av fackelblomster *Lythrum salicaria* i sitt flor. Här finns också strandloka *Ligusticum scoticum*.

Lite längre in i viken får vi öva närseendet på några kortlivade småttingar, som kustarun *Centaureum littorale*, källört *Montia fontana*, fyrling *Tillaea aquatica* och mängder av den lilla klapperögontrösten *Euphrasia wettsteinii* var. *baltica*.

Vi lunchar i solen och sedan lämnar vi de knotiga tallarna och de vackra strandvallarna vid Getviken. Från bussen ser vi åter stora mängder höggul ängskovall (figur 1). Ja, jag har då aldrig sett så mycket förr. Enar berättar att här kallas den koskepling och anses bra för korna. Äter de mycket koskepling så mjölkar de bra och det blir ett fint och gult smör av grädden.

Var är myggen?

Längs en bäck vandrar vi för att möta den sällsynta skogssvingeln *Drymochloa altissima*, här omgiven av den vanligare hässlebrodden *Milium effusum*. Skogssvingelns förekomst förklaras av att marken här är mullrik och genomsilas av vatten. I klubbalsreservatet trivs förutom klibbal *Alnus glutinosa* även den likaledes sydliga skogslinden *Tilia cordata*.

Här växer också kärffibbla *Crepis paludosa* med fina svarta körtelhår på holkfjällen, doftande myskmadra *Galium odoratum* och stinksyska *Stachys sylvatica*, lundarv *Stellaria nemorum* och trolldruva *Actaea spicata*. Längst in möter vi den lilla dvärghäxörten *Circaea alpina* vackert blommande. Det känns allt lite märkligt med en sådan frodig lundvegetation mitt ute på det karga Hornslandet.

Så tar vi oss till sist ut till Hällkroksmyren där vi beundrar den oansenliga men vackra orkidén myggblomster *Hammarbya paludosa*. Här ser vi också vitstarr *Carex livida* och kompletterar vår artlista med några köttätande växter: alla tre sileshåren *Drosera* och både dvärg- och dybläddra (*Utricularia minor*, *U. intermedia*). Mats ropar i fjärran något som ingen förstår. Till vår glädje visar det sig betyda dyttåg *Juncus stygius*, en ovanlig art för sörlänningarna i gruppen.

Nu är tiden ute och Enar genar genom kärret och strax är vi vid bussen och på väg tillbaka till Kramsta. Här väntar en god middag och fint besök av författaren Kerstin Ekman som får sin välförtjänta guldlupp. Tack alla deltagare och flitiga guider för våra fina dagar tillsammans! **SBT.**

- Tack Erik Ljungstrand för värdefulla kommentarer.

Brita Svensson är professor i biologi vid Uppsala universitet. Hennes forskning rör bland annat det gamla kulturlandskapet.

Adress: Norrlandsgatan
34 E, 752 29 Uppsala
E-post: brita.svensson@
ebc.uu.se

Figur 5. Tänk vad den gamla tallen överlevt; alla stormar och minst tre skogsbränder. Det senare kan vi konstatera genom de brandljud som syns på stammens nedre del. Brandskadorna har gjort att trädet blivit rikt på kåda vilket skyddat det mot insektsangrepp. Tallen har vuxit extremt långsamt, de tunnaste årsringarna är endast 0,14 mm breda. Läs mer om Sveriges äldsta tall i SBT nr 6/2004.

Foto: Björn Nordzell.

Figur 6. Gultätel är lätt att bestämma, de styva stråna och de gula vipporna syns på långt håll och dessutom trivs den bara alldeles intill Bottenhavet!

Foto: Björn Nordzell.